Stela Spânu

PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE ALE GRAIURILOR MOLDOVENEȘTI DIN SUD-ESTUL UCRAINEI

Rădăcinile istorice ale aşezărilor româneşti din sud-estul Ucrainei sunt deosebit de adânci, acestea fiind desprinse de comunitatea lingvistică românească de aproximativ 250 de ani. Istoria acestor enclave s-a aflat în atenția istoricului Ion Nistor şi a acad. Vladimir Şişmariov. În vederea alcătuirii ALM/ALRR. Bas., graiurile insulare vizate au fost studiate la fața locului de dialectologii de la Chişinău, în perioada 1957-1965. Cercetări de teren mai recente au fost efectuate în 1998, de echipa M. Marin, I. Mărgărit, V. Neagoe (Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti", Bucureşti) şi V. Pavel (Institutul de Filologie, Chişinău), rezultatele investigației fiind expuse în studiul *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, 2000 [1, p. 135].

Deşi au fost elaborate mai multe studii privind graiurile româneşti din medii aloglote, lucrări de sinteză privind vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei (pe linia Kirovograd, Nikolaev, Dnepropetrovsk, Donețk, Luganscк, Zaporojie, Herson) până în prezent lipsesc. Or, cercetarea acestor graiuri insulare ne-ar permite să înregistrăm mai multe elemente arhaice la nivel fonetic, morfologic, sintactic şi lexical. În continuare ne vom referi la unele particularități morfologice ale graiurilor româneşti din sud-estul Ucrainei ce țin de clasa substantivelor, punând în evidență specificul acestora în cadrul dacoromânei.

Categoriile gramaticale. Numărul. Tendința spre diferențiere a formelor morfologice sunt atestate în cazul numărului substantivelor, care prezintă mai multe particularități decât genul, căci opozițiile se stabilesc la nivelul gramatical. În vorbirea dialectală din arealul vizat, variația desinențelor de singular este în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanei, mai ales în poziție finală. În cazul substantivelor cu tema terminată în *ş, j* este notat pluralul în *ă* sau desinența zero, din cauza timbrului dur al consoanelor: *úşî*/ *uş* (ALM, I_2, h. 367); *caméşî*/ *căméş* (ALM, I_2, h. 366); *ròşî* – pct. 48, 210; *ròşîį* –34, 229, 231-234; *roş* – pct. 112, 165 (ALM, I_2, h. 364). Acelaşi fenomen fonetic este înregistrat în majoritatea graiurilor moldoveneşti.

În sud-estul Ucrainei, substantivul masculin *pumn* face pluralul în *-i* şi în *-uri,* deşi DEX-ul recomandă forma de plural *pumni*. Dialectismul gramatical *púmnur!* este notat în pct. 112, 225, 233, 235; în pct. 190 înregistrăm coexistența variantelor *púmn!* şi *púmnur!*, în celelalte pct. înregistrăm varianta literară *púmn!*.

În arealul dialectal cercetat sunt înregistrate substantive neutre cu pluralul în *-uri* şi *-i*. Între aceşti doi formanți de plural se face simțită o concurență neîntreruptă la toate etapele de evoluție a limbii. Prin urmare, pentru substanțivele neutre *maț*, *altar, toiag* (ALM I_2 h. 332, 440, 444, 446) notăm pluralul în *-i* , *-î* şi *-ur!*: *cárî* (pct. 34, 190, 225, 231-234), *cărur!* (pct. 48, 210), *cári* (pct. 165, 229) – ALM I_2 h. 332; *cụọáti* (pct. 48, 227, 229, 232, 233), *cụóturi* (pct. 112, 165, 210, 225, 226, 231, 234), *cụọáti* şi *cụóturi* (pct. 190) – ALM I_2 h. 440; *máțî* (pct. 34, 48, 112, 165, 190, 210, 229, 231, 234, 235), *máțur!* (pct. 225, 233), în pct. 190 notăm coexistența dialectismelor gramaticale *máțur!* şi *máțî* – ALM I_2 h. 440;

BDD-A6610 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:01 UTC)

altári (pct. 34, 48, 112, 165, 190, 210, 225, 231-234) şi *altárur*ˈ (pct. 229, 235) – ALM I$_2$, h. 444; *toi̯áźi* (pct. 34, 48, 112, 233); *toi̯éźi* (pct. 232, 235, *toi̯águr*ˈ – 210, 225, 231, 234; *stoi̯áźi* – pct. 229 (ALM I$_2$, h. 446).

Pentru pluralul substantivelor feminine *baieră, barbă* notăm formele de plural în *-i* şi *-urˈ*: *băi̯irˈ* (pct. 231-234, 235, *băi̯urˈ* – pct. 227, *bái̯irˈ* – pct. 34, 48, 112, 190, 225, 226, 229 (ALM, I, h. 447); *bárbi*/*bárburˈ* [2, h. 435]. Pentru substantivul *manta* notăm pluralul *mantálˈ*, deşi DEX recomandă forma *mantále* [2, h. 319].

Categoria determinării. Articolul substantival. În majoritatea graiurilor moldoveneşti articolul hotărât *-l* de la substantivele masculine nu este notat, funcţia lui fiind preluată de vocala *u*. Pe plan istoric, reducerea articolului hotărât *-l* este depistată în sec. XVII. În sud-estul Ucrainei, articolul hotărât *-l* nu se menţine ca şi în celelalte graiuri moldoveneşti. Acest fapt este confirmat de harta termenului *sat*: *sátu* (ALM, I, h. 317), dar şi de exemplele excerptate din Textele dialectale:

Sî dúsi nanáşu, nanáşa, bai̯étî asîi̯ tíneriˈ (TD, I (II), p. 168, pct. 231); *O aşti̯arnút cojócu, s-o pus cúmatru, cúmatra* (TD, I(II), p. 181, pct. 235); *S-o oprít în sátu greşésc, di̯ aíşi̯a doi̯uspreşˈ kˈilométrˈ* (TD, I(II), p. 141, pct. 225).

Subdialectului moldovean îi este specifică şi reducerea vocalei finale a articolului substantival hotărât la genitiv-dativ: *-lui*. Reducerea finalei a fost cauzată de slăbirea articulaţiei sunetului final. În aria cercetată, articolul hotărât *-lui* este atestat pe alocuri cu *i* păstrat, sporadic cu *i* redus:

Amú, pori̯ádocu lu stárosta (TD, I (II), p. 170, p. 231); *Viu la parínţîi̯ ńírului̯* (TD, I (II), p. 170, pct. 231).

De regulă, în graiurile moldoveneşti, la singular, articolul hotărât pentru genitiv-dativ *-i* a căzut, funcţia lui fiind preluată de *-e, -u, -i̯u*, iar după consoanele depalatalizate *j, ş, d̦, ţ, z, s* de vocalele *-ă*, *-î*. Acest transfer fonetic este sporadic notat în graiurile cercetate, unde au fost notate şi fonetisme cu articolul hotărât pentru genitiv-dativ *i* păstrat. Studiind harta (*i-am spus*) *Anuţei* (ALM, h. 431), am notat varianta cu articolul hotărât pentru genitiv-dativ *i* păstrat: (i-am spus) *Hánii* (pct. 34, 48, 229, 233), *Hanúţîi* (pct. 231, 232), *Anúşcîi̯* (pct. 190, 234); în celelalte puncte articolul hotărât *-i* a căzut, în funcţia lui prestându-se vocala *î*: *Hanúţî* (pct. 210); *Ani̯útii* (pct. 225).

Din Textele dialectale am excerptat exemplele:

Întîi̯ darúi̯ésc parínţîi̯, ş-apui̯ i̯íştli̯alanţ u̯oámin!, cári-s poftíţ (TD, I (II), p. 170, pct. 231);

...părínţili ńirésî (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Nu, raz, fáta vre sî márgî, apoi̯ parínţî priǹé: – Raz fáta mérzi, dumnad̦ău v-aîi̯úti, întorlocáţî-vî* (TD, I (II), p. 177, pct. 235).

Cazul. Nominativul în graiurile dacoromâne ca şi în limba literară se caracterizează prin nonsubordonare, distingându-se de celelalte cazuri care sunt subordonate. În vorbirea orală din sud-estul Ucrainei prin nominativ este exprimat subiectul şi numele predicativ:

Ş-o scos bădíţa doispriş bezídzíi̯/ Şî n-o făcút ńíca (TD, I (II), p. 153, pct. 228); *La ńiri̯ásî sî duc toţ* (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Tu-i̯ mérî i dípi ⁱísta* (TD, I (II), p. 177, pct. 235).

În aria cercetată, acuzativul se utilizează atât cu prepoziţie, cât şi fără aceasta. În graiurile de tip moldovenesc sunt utilizate mai multe prepoziţii în scopul exprimării raporturilor cauzale exprimate de Ac.:

Aŋ ki̯amát i̯eu pi fráti acoló, pi sórî, ńi-an pus, a nt'inát, ma pozdrovlésc pi míni cu fişór (TD, I (II), p. 180, pct. 235); *Ş-îi poftéşti la ńiri̯ásî* (TD, I (II), p. 172, pct. 231); *Sî puu la másî* (TD, I (II), p. 172, pct. 231).

BDD-A6610 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:01 UTC)

Pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ graiurile moldoveneşti din sud-estul Ucrainei utilizează atât forme cazuale sintetice, cât şi construcţii analitice prepoziţionale:

Acoló şăd doi̯-trii̯ flacă̆i̯, mahaléniі̯ a ńiresíi̯, şăd, îi̯ aşti̯áptî (TD, I(II), p. 168, pct. 231); *Ńírili sî i̯e cartúzu, cúşma, dácî-i̯ i̯árna, i̯e ḱíta ŝéi̯a, ş-o sarútî, şî i̯-o dă nanáşului̯* (TD, I (II), p. 169, pct. 231).

Conform exemplelor excerptate din atlasele lingvistice, formele de genitiv-dativ al masculinelor în ii < i, fenomen fonetic specific limbii vorbite: *Ş-apúi̯ plătésc pópi* (TD, I (II), p. 173, pct. 231).

În masivul cercetat, ca şi în limba veche, dativul se realizează frecvent prin construcţii acuzative cu prepoziţia *la*, atât în cazul substantivelor comune, cât şi în cel al substantivelor proprii: *Acoló o gatít, o copt ḱítî şî li̯-o trimă̆s la toţ câţi̯-o ḱítî* (TD, I (II), p. 173, pct. 231).

În vorbirea dialectală din sud-estul Ucrainei pentru genitivul numelor proprii şi al gradelor de rudenie masculine sau feminine sunt frecvente atât forme sintetice, cât şi construite cu lu proclitic: (i-am scris) *táti* (pct. 34, 231, 233), *táti!* (pct. 229, 232, 234) – *lu táta* (pct. 48, 112, 165, 190, 210, 225, 234) – ALM I_2 h. 432; (i-am spus) Hánii (pct. 34, 48, 229, 233), *Hanúţîi* (pct. 231, 232); *Anúşcî!* (pct. 190, 234), *Hanúţî* (pct. 210); *An!útii* (pct. 225) – *lu Hanúţa* (pct. 112), *lu Hána* (pct. 165, 235) – ALM, I_2 h. 431.

Vocativul în subdialectele moldovean este exprimat prin intonaţie şi prin diverse afixe. Graiurilor moldoveneşti le este specific vocativul substantivelor feminine în *-î*, iar celor masculine în *-î*. În sud-estul Ucrainei sunt notate ambele forme de vocativ proprii graiurilor moldoveneşti: *Ili̯ánî* – ALM, I, h. 426; *Vasíli* – ALM, I, h. 427.

Deşi au fost expuse doar unele particularităţi morfologice care caracterizează aria vizată, este evident că graiurile insulare cercetate formează arie comună cu graiurile moldoveneşti, deşi sunt notate şi un şir de forme etimologice sau arhaice. Acestea sunt datorate evoluţiei izolate a graiurilor din sud-estul Ucrainei într-un mediu aloglot, în afara legăturii cu limba literară.

Referinţe bibliografice

1. Marin M., Mărgărit I., Neagoe V., Pavel V. Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare, Bucureşti, 2000.

2. Atlasul lingvistic moldovenesc, Chişinău, 1968. Vol. I, partea I: Fonetica de Rubin Udler. Partea a II-a: Fonetica de Rubin Udler, Morfologia de V. Melnic, Chişinău, 1972 (ALM).

3. *Texte dialectale*. Sub redacţia lui R. Udler, Chişinău, vol. I, 1971; vol. II, 1981; vol. III, 1987 (TD).

Institutul de Filologie
(Chişinău)

BDD-A6610 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:01 UTC)